

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 111 1990

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-87666-04-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1991

lande att göra. Inte heller kan de politiska skribenter som sålde sin litterära talang betraktas som det betalande partiets klienter. Snarare var de vad som i dag kallas uppdragstagare, jämförbara med våra dagars reklambyråer. Det måste också ifrågasättas om de litterära sällskapen före Svenska akademien verkligen, som författaren hävdar, utövade någon mecenatfunktion i egentlig mening. I stället var det ju så, att den som invaldes i exempelvis *Utile Dulci* fick betala för sig.

Kap. IV, Författarnas sociala bakgrund, geografiska hemvist och sysselsättning, har utan tvivel inneburit de kinkigaste metodproblemen. Primärt har uppgiften bestått i att ställa samman en representativ, statistiskt användbar författarpopulation som grund för en sociologisk undersökning av periodens författare. Den närmaste föregångaren är Bennich-Björkman, som i sin avhandling utgår från Hammarsköld-Sondéns *Svenska vittnerheten* (1833). Men Gunnar Sahlin har tagit starka intryck av Furulands tidigare nämnda kritik och på dennes rekommendation också utnyttjat Bernhard Meijers *Svenskt Literatur-Lexikon* (1886), varigenom basen för författarurvalet vidgats betydligt. Det kronologiska problemet, frågan om vilka författare som skall anses tillhöra den aktuella perioden, 1770–1795, har Sahlin löst genom att utgå från författarnas födelseår, och han använder därvid olika kriterier. I första hand tar han med författare som är födda 30 år före periodens båda ändpunkter, dvs. författare födda mellan 1740 och 1765. Eftersom denna princip befinner sig ett alltför snävt urval och utesluta viktiga äldre författare, som varit verksamma under perioden, kompletteras urvalet med dels författare som föddes 1730–1740 och dog efter 1795, dels författare födda under senare delen av 1760-talet. De författare som föddes på 1730-talet och var verksamma under perioden 1770–1795 måste alltså överleva hela denna period för att få komma med. Sahlin konstaterar själv att flera viktiga författare som Bergeström, Gagnérus, Rudin och Wellander därmed faller bort; däremot medtas yngre författare som avlidit före 1795, t. ex. Gustaf Johan Ehrensvärd, död 1783, Gustaf III, död 1792, Bengt Lidner, död 1793. Dessa besvärande inkonsekvenser borde ha fått avhandlingsförfattaren att revidera sina principer. Man beklagar att han, med hänvisning till det besvärliga bibliografiska läget, inte har ansett sig kunna utgå från den faktiska litterära produktionen under perioden utan i stället laborerat med dessa tämligen godtyckligt valda födelseår och livslängder.

Det andra fundamentala problemet vid upprättandet av författarpopulationen har bestått i att fastställa vad som i sammanhanget skall förstås med författare. Gunnar Sahlin har valt en radikal lösning såtillvida som han av sitt utgångsmaterial har tagit med i princip alla som publicerat sig inom poesi, våltalighet, dramatik, romanlitteratur, historia, estetik, reseskildringar, politik, ekonomi och filosofi. Författare inom dessa områden får bilda en huvudpopulation, och därtill formerar Sahlin en externpopulation av författare inom naturvetenskap och teologi; hit förs också läroboks- och lexikonförfattare liksom akademiskt inriktade filosofer, språkvetenskapsmän, jurister, histo-

riker m. m. Totalt omfattar urvalet 269 författare, fördelade på en huvudpopulation om 193 och en externpopulation om 76. Diskrepansen mellan en mera traditionell litteraturhistorisk bild av den gustavianiska tidens författarkår och den månghövdade och brokiga skara som Sahlin mönstrar blir naturligtvis våldsamt. Som grund för sitt urval anför han 1700-talets tolkning av begreppen 'vitterhet' och 'litteratur'. Man önskar att han också skulle ha infört begreppet 'diktning' och väskat fram ytterligare en grupp, en kärnpopulation av vad vi i dag skulle definiera som skönlitterära författare. Litteraturvetenskapen kan må väl av att vidga sina räjonger, men dikten bör ändå förbli ämnets centrala angelägenhet.

Den statistiska bearbetningen av materialet ger knappast några överraskande resultat, men även om den i stort sett bekräftar vad vi redan anade, är det värdefullt att få misstankarna förvandlade till visshet. En randanmärkning kan göras mot granskningen av författarnas sociala bakgrund. Sahlin utgår här endast från fädernas sociala ställning och sysselsättning vid slutet av karriären. Men det är ju långtifrån alltid som man med så enkla medel fångar in barnens-författarnas faktiska uppväxtmiljö. De tidigt faderlösa Thorild och Lidner är goda exempel på motsatsen.

I kap. V och VI vänder sig undersökningen till avgränsade områden resp. enskilda författare som får illustrera förändringar i författarrollen. Den översiktliga framställningen av pressens och teaterns expansion är föredömligt klar och koncentrerad, och det samma kan sägas om genomgången av Envallssons, Lidners och Thorilds relationer till förläggare, bokhandlare och mecenater. Framställningens nyhetsvärde är väl inte heller i dessa avsnitt alltför märkligt, men Sahlin har gjort ett insiktsfullt bruk av tidigare forskning och förtydligt bilden av ett litterärt system och en författarroll i förvandling.

Gunnar Sahlins avhandling visar en imponerande behärskning av ett stort och svåröverskådligt material. Hans aptit kan ibland förefalla väl glupande, men man är samtidigt tacksam för den grundliga varmed undersökningen genomförts. Som referensverk har boken ett stort och helt säkert bestående värde.

Torkel Stålmärck

Anita Ankarcrona: *Bud på böcker. Bokauktioner i Stockholm 1782–1801. Traditionen – böckerna – publiken*. Stockholm 1989.

Läsaren har på senare år kommit allt mer i blickfånget för litteraturvetenskapen, både genom textanalyser i *reader-response criticism* och i bokhistoriska studier av läsning och bokinnehav. Anita Ankarcronas avhandling tillhör den senare inriktningen där viktiga frågor brukar vara: Vilka var det som läste? Vad läste de? Hur kom de över sitt läsestoff?

Hennes ämne är en central belägen – och som det visar sig läshistoriskt central – institution, Stockholms bokauktionskammare (BAK). Dess arkiv är särskilt intressant eftersom auktionsprotokollen (som

givetvis är sorterade efter auktionsdagar) förutom uppgifter om böckerna och deras titlar innehåller uppgifter om säljare och köpare och deras sociala ställning (titlar). Protokollen har inte tidigare använts särskilt flitigt av forskarna – ett undantag är dock Bertil Broomé i *Handskriftsamlarna och de svenska arkiven 1700–1950* (1977). Den period som behandlas är, grovt sett, mittre halvan av den gustavianska tiden, åren 1782–1801. Tidsgränserna beror på källmaterialet: arkivalierna är bristfälliga för åren 1780–81 och har gått förlorade för åren 1802–1830. Avh. är alltså en monografi över BAK för den angivna tiden, men förf. gör även en del internationella och nationella utblickar. Syftet är att ge en bild av utbudet på BAK, publikens sammansättning och vilka slags böcker som var mest gångbara – med avseende på genre, språk, ålder, osv. Men förf. anlägger även ett annat perspektiv: »Säljarna och köparna kommer här att betraktas som representanter för en äldre respektive en yngre generation. Böckernas övergång blir då ett intellektuellt arvsskifte, som skulle kunna säga något om de skilda generationernas tankevärld och kynne – kort sagt mentalitet.» (s. 3)

Avh. består av tre kapitel, rubricerade i enlighet med undertiteln: »Traditionen», »Böckerna» och »Publiken». Efter en kort inledning med en summarisk forskningsöversikt följer en översikt av bokauktionens historia i Europa. Ett avsnitt betitlat »Bokauktionens historia i Sverige» följs sedan av en historik över BAK i Stockholm, bland annat med en skildring av den dragkamp som försiggick mellan magistraten (Stockholms stad) och Kanslikollegium (staten) om kontrollen över BAK. Kammaren sätts därefter in i sitt sociala, kulturella och bokliga sammanhang genom avsnitt om bokhandel och bokimport, befolkningen i Stockholm (storlek och social sammansättning), skolväsen och synen på läsning. Här presenteras även den habermanska tesen att det var en världsligt orienterad »borgerlighet» (ibland »medelklass» eller »mellanklass») som bar upp kulturen och det offentliga samtalet.

I kapitlet »Böckerna» får man först stifta bekantskap med BAK:s arkivalier i ett avsnitt där även bokauktionskatalogernas källvärde diskuteras. Den egentliga analysdelen bygger sedan på ett stickprov från arkivmaterial från BAK 1782–1801. (Egentligen baseras undersökningen på 15 år. Inlagor saknas från 1781, 1783, 1786, 1788, 1796; dessutom utelämnade förf. av misstag år 1797 [s. 79].) Försäljningen bestod av ca 15 000 böcker per år och förf. har valt att analysera den via ett urval. Genom slumpstalstabeller har 608 försäljningar om sammanlagt 847 titlar sållats fram – skillnaden beror givetvis på att flera böcker ibland såldes under ett klubbslag. Materialet redovisas i tabeller och diagram i en särskild avdelning (s. 187–288). Där kan läsaren alltså se redovisningen av boktitlar, klassifikation, köpare/säljare och social gruppering.

Analysen av materialet kräver dels en social strukturering av publiken, dels en klassifikation av böckerna. I det första fallet har förf. främst använt samtida stånds- och villkorstabeller (med hänsyn tagen till personernas sociala mobilitet) och indelat personerna

i 18 grupper, i sin tur sammanförda i 12 huvudgrupper: Ämbetsmän, Präster, Officerare, Läkare, osv. Och i det andra har hon utgått från systematiken i en bibliotekskatalog från 1830 (indelningen i de samtida bibliotekskatalogerna anses vara alltför främmande för modernt tänkande). Här rör sig förf. med 22 klasser som i sin tur sammanförs i 5 större intresseblock: Religionen, Människan, Samhället, Naturen och Övrigt.

Huvudanalysen gäller sedan böckerna respektive publiken (köpare och säljare). Huvudresultaten kan sammanfattas som följer:

1. Försäljningen från BAK var mycket stor, men skedde ofta från otryckta kataloger. Det har lett till att den underskattats eftersom tidigare forskare ofta nöjt sig med att gå till de tryckta katalogerna (ex. s. 82).
2. Årsomsättningen och antalet sålda poster verkar ha varit rätt konstant för den undersökta perioden. Man kan dock sätta ett frågetecken för tiden fram till 1787 (se tab. 3, s. 85).
3. De största genrererna var Teologi, Historia och Skönlitteratur med från 15 till 12% av titlarna (tab. 6, s. 113).
4. Ca 45% av böckerna var på svenska, ca 20% på franska, ca 15% på tyska resp. latin (s. 119).
5. Resultatet avviker därmed åtskilligt från analyser utgående från bouppteckningar (Gösta Lext, Arne Carlsson). Enligt dem skulle Teologi vara det klart största ämnet och svenska nästan det allenarådande språket.
6. BAK kunde rätt fritt sälja förbjuden litteratur.
7. Engelska böcker var sällsynta (ca 2% av utbudet). Men att döma av priset och kundkretsen var de mycket eftertraktade.
8. Priserna var annars genomsnittligt påfallande låga (tab. 8, s. 132).
9. Priset på en bok verkar ej ha påverkats av bandtyp utan följde genre (ju populärare desto dyrare), ålder (ju yngre desto dyrare) och format (ju större desto dyrare).
10. Merparten av böckerna var rätt gamla – det var frihetstidens bokbestånd som recirkulerade i BAK.
11. Publiken kom från högreståndsmiljö med övervikt för ämbetsmän och präster: ämbetsmän (ca 35%), präster (ca 15%), handelsmän och hantverkare (ca 7%) och läkare (ca 5%) (tab. 15–16, s. 148 f.).

*

Primärforskningen i avh. gäller alltså BAK och består främst av stickprovsundersökningen. Avsnitten om bokauktionens historia i Sverige och Stockholm bygger delvis på egna arkivstudier, delvis på föregångare som Samuel Bring, Vilhelm Gyllensvärd, Åke Lundell och Nils F. Östman. Övriga bakgrundsavsnitt är sammanställningar av utländsk och inhemsk forskning.

Några förtjänster i avh. bör framhållas. Förf. har lagt ner ett stort arbete på ett svårbehandlat källmaterial, som dessutom måste klassificeras innan det be-

handlas. Genom materialet kan hon visa hur kvantitativt betydande BAK var. I samband därmed framgår även att de tryckta katalogerna – som många andra forskare nöjt sig med – bara täcker en liten del av utbudet. Genom sitt slumpurval når hon många nya resultat om bokspridningen genom BAK: jag har nyss redovisat de viktigaste. Hennes resultat, och det källmaterial hon så att säga slagit upp dörrarna till, inbjuder till fortsatta undersökningar.

Förf. har alltså ett väl valt ämne och goda resultat, men naturligtvis kan det diskuteras ytterligare vad hon har gjort, vad som kunde gjorts annorlunda och vad som mer kan göras.

*

Den första frågan man kan ställa är hur representativ BAK var för bokvanorna i Sverige. Förf. säger själv att: »Det är viktigt att betona att det urval som gjorts endast uttalar sig om bokauktionskammarens säljare, köpare och böcker under perioden 1782–1801. Det säger ingenting om bokhandeln i övrigt – » (s. 110; min kurs.). Men så vänder resonemanget:

»även om det ligger i sakens natur att auktionernas andrahandsmarknad är en återspeglning av tidigare primärmarknader. Likaledes är det rimligt att förmoda att bokauktionskunderna också tillhörde den gängse bokhandels kundkrets. Detta innebär att man i förlängningen av undersökningens resultat kan hävda, som ett högst troligt samband, att man även fått viss kunskap om den boksmak som rådde och om de bokköpare som agerade i Stockholm under senare delen av 1700-talet.» (s. 110; mina kursiv.)

Som framgår av kursiveringarna finns här en del glidningar och töjbara formuleringar. Det visar sig också att BAK knappast var särskilt representativ för bokvanorna – varken i Sverige eller i Stockholm. Sammansättningen av utbudet på BAK skilde sig sannolikt rätt mycket från de böcker som i Stockholm köptes i bokhandeln, importerades, lånades på bibliotek, osv. Den »mentalitet» hos publiken som BAK kan ge kunskap om gäller alltså en del av den läsande publiken och en del av dess mentalitet. Det framgår även indirekt på ett par ställen i avh. Förf. hävdar, som jag tycker berättigat, att den kvinnliga publiken blev allt viktigare under slutet av 1700-talet (s. 67 ff.). Men samtidigt visar hon att kvinnor praktiskt taget aldrig förekom som köpare eller säljare på BAK. (Ca 5% av säljarna, 0% av köparna, tab. 15–16, s. 148 f.) Materialet låter oss alltså inte säga mycket om deras smak. Och som förf. påpekar var förmodligen också högre ämbetsmän (s. 155) och grosshandlare (s. 164) dåligt representerade på BAK i förhållande till deras andel av den bokläsande publiken.

Ett annat problem är hur representativt utbudet i BAK verkligen var för säljarnas (ägarnas) smak. Är det en återspeglning av tidigare primärmarknader? Märkligt nog fokuseras det problemen inte särskilt mycket i avsnittet om katalogernas källvärde (s. 73–78). Förf. försvarar sig där mest (och gör det rimligt och framgångsrikt) mot kritik för att undersökningen fångar in *olästa* böcker som är med på auktio-

nerna (s. 77 f.). Men hur är det med *lästa* böcker som *inte* är med?

Både Henrik Grönroos och Åke Åberg, två av de forskare som förf. diskuterar där, betonar nämligen starkt att de auktionerade bestånden ger en ganska osäker bild av innehavarnas smak. Det är egentligen Åbergs tyngsta kritik mot katalogerna, men denna har fallit bort i referatet av honom (s. 75; jfr Åberg 1987, s. 94). Och Grönroos, som i och för sig är positiv till katalogerna, drar slutsatsen att man kan säga rätt mycket om köparna, däremot ej om säljarna (1958, s. 95). Man skulle därför tänkt sig att förf. senare blivit mer försiktig med att jämföra säljare och köpare inom samma sociala kategori och varligare med att dra slutsatser om skillnader mellan olika generationer.

Jag tror inte heller att man kan likställa en »äldre generation» med säljare och en »yngre generation» med köpare så enkelt som förf. har gjort (s. 143 f.). I många fall stämmer det säkert, men i praktiken kunde ju *köparna* ofta vara äldre än *säljarna*. Frågan om generationsskillnader är i och för sig intressant, men kunde snarare ha behandlats med traditionella ålders-termer. I praktiken innehåller avh. ju nu dubblerande begrepp. För om säljare är synonymt med äldre generation och köpare med yngre generation – vartill ska då generationstermerna vara?

Genom att inte se på köparnas och säljarnas ålder (biologisk) förvirrar förf. ibland sig själv och läsaren. Så heter det exempelvis på ett ställe: »Sterbhusförsäljningarna är i allmänhet beroende av gruppens sociala nivå. Av de högre ämbetsmännens boksamlingar säljs drygt 30 procent genom ett dödsbo, medan motsvarande siffra för övriga ämbetsmän är omkring 13 procent» (s. 150). Men poängen är ju här att ämbetsmännen förmodligen befann sig på en högre social nivå därför att de var äldre – och därför hade de högre mortalitet. Här står vi inför en egentlig generationsfråga.

Hur representativt är då urvalet för hela populationen? Slumpmetoden verkar rimligt och konsekvent utförd (beskr. s. 97 ff.), men jag är lite frågande inför en del enskildheter. Förmodligen hade det varit bättre att sortera bort de 46 poster där inlaga saknas (Bil. B1, nr 359–405). Det är 6% av urvalet. Där saknar man alltså uppgifter om Genre, Bokens titel, Författare, Språk (utg./orig.) och Editio princeps (första utgåva) – man har endast uppgifter om Format, Pris, Köpare, Säljare (4 av 10 variabler).

En annan punkt där man önskat mer diskussion är själva undersökningsperioden. Jag menar då inte att åren 1782–1801 har valts, utan att perioden behandlas som en enhet, utan några försök att se om inte utbudet förändrades över tiden med avseende på gener, köpargrupper osv. Man kunde alltså ha prövat att dela perioden mitt i och jämföra resultaten för de bägge perioderna. – Ett exempel på att utbudet på BAK förändras ger avdelningen Skönlitteratur (102 titlar, B1 550–651). De första 7 åren (1782, 84–85, 87, 89–91) såldes 42 titlar, nästa 7 år (1792–95, 1798–1800) 51 titlar (9 titlar 1801). Det gör en ökning på ca 20%.

Förf. kompletterar även sitt urval med några punktstudier där hon bland annat kan styrka en del

resonemang. Särskilt viktig är här undersökningen av försäljningen åren 1784, 1787, 1792, 1800 (s. 84 ff.), som bl. a. bekräftar prisbilden i urvalet (s. 132). Men ibland sker studierna i form av »stickprov» som är alltför små för att man ska våga uttala sig om hela materialet. Ett exempel är undersökningen av storkunden Jacob von Engeström – hon kan visa att det är rimligt att han själv var närvarande på BAK vid åtminstone 44 auktionstillfällen 1782, men drar kanske litet väl snabbt slutsatsen att också andra storköpare kunde klara sig utan hjälp av ombud.

*

Hur väl fångar då de olika variablerna vad som hände på BAK? Ett problem är uppgifterna om *pris* – många böcker såldes i buntar och priset får därför bli en skattning. Det leder till en viss osäkerhet när man sedan utifrån priset ska säga något om hur attraktiva böckerna var: förf. kunde här ha provat att räkna bort buntförsäljningen och sedan jämföra utfallet av prisundersökningen mellan de bägge grupperna, den hela (inkl. buntförsäljning) och den reducerade. Tyvärr redovisas inte heller i Bil. 1 & 2 vilka böcker som såldes tillsammans.

Rimligen borde även återropen ha räknats bort ur prisstatistiken. Det rör sig i och för sig inte om fler än minst 15 stycken (Bil. B2: försäljningar med identisk säljare och köpare; redovisas ej samlat i avh.). Men de priser som betalas vid återropen ligger ju på ett annat plan än de priser som betalades för böcker som faktiskt såldes. Också här kunde en jämförelse gjorts mellan hela försäljningen och en reducerad grupp.

Den mest problematiska variabeln är emellertid *åldern* – på böckerna eller på verken. Eftersom tryckåret för de sålda böckerna rätt sällan anges i protokollet har förf. stannat för att diskutera *editio princeps*, dvs. när verket i fråga första gången trycktes i bokform. Men detta kopplas, något olyckligt, till en större idéhistorisk princip. *Editio princeps* ger, säger förf. »kunskap om hur gammalt bokens idéinnehåll var» och vi kan därmed »få en bild av hur gammalt det tankegods, den vetenskap eller vitterhet var, som omsattes på bokauktionskammaren» (s. 99; jfr s. 116). Det är en äventyrlig princip, minst sagt, om man driver den så hårt som förf. faktiskt gör här. Böcker kan ju vara både före och efter sin tid, jaga iväg som förseglare eller flyta som vrakgods. Dessutom får man räkna med att relationen mellan tryckår och tankeinnehåll (i vid mening) ser olika ut i olika genrer. För avdelningen Acta kan principen stämma: den består av förordningar, resolutioner, rättegångshandlingar, riksdagsprotokoll. Men hur är det med religiös litteratur, där den sanning som utläggs har åtminstone drygt 1 700 år på nacken? Och hur ska man se på avdelningen språkvetenskap, som mest består av grammatikor och ordböcker?

Ett annat, normalare idéhistoriskt exempel är Olof Bergklints *Större sammandrag af alla Vetenskaper* (1779) (B1, 82) och *Mindre sammandrag af Vetenskaperna* (1781) (B1, 88). Med förf:s sortering hamnar de bägge på 1770- respektive 1780-talen. Men egentligen är Bergklints skrifter djupt påverkade av Boileaus och Batteux' klassicism, vilket för oss tillbaka till

1660–1680-talen, eller åtminstone till 1720-talet, då Boileaus arbeten översattes till svenska (se avh. om Bergklint av Lennart Ribbing 1874, s. 33–50 och dito av Hjalmar Himmelstrand 1898, s. 109–129; ej använda i avh.). Lennart Ribbing avslutar t.o.m. sin avhandling om Bergklint med att kalla honom »barn af en tid, då svenskarne offrade sin litterära sjelfständighet för att likna fransmännen» (1874, s. 50). Det är ett allmänt idéhistoriskt problem fångat i de speciella svenska förutsättningarna. Dels verkar idéinflenser sakta, dels levde vi – och lever – i en litterär importkultur där idéströmningarna inte bara trängde in via importerade originalverk och översättningar utan också genom efterbildningar.

*

En annan fråga som borde ha diskuterats i ett sammanhang är BAK:s olika funktioner. Ett tecken på att frågan inte har lyfts fram tillräckligt är att termen saknas i undertiteln, som ju lyder »Traditionen, Böckerna, Publiken». Vilka var då BAK:s funktioner? De flesta berörs i avh., men det behövs också en del kompletteringar.

För *Stockholms stad* gällde det att skapa vinst och driva en specialavdelning i anslutning till auktionskammaren. Men vilket var egentligen syftet med auktionskammaren? Trots att förf. ägnar ett långt avsnitt åt olika förordningar, memorial och skriftväxlingar blir det aldrig riktigt klart för läsaren vad som egentligen styrde BAK (och auktionskammaren). De flesta av de förordningar som passerar revy var nämligen förslag som aldrig ledde någon vart – så exempelvis Andreas Geists memorial från 1748 (s. 32 ff.) eller hans utkast till en ordning för auktionskammaren 1755 (s. 39 ff.). Den klagörande tabellariska översikten av AK:s och BAK:s huvudmän (s. 27) kunde ha kompletterats med en översikt av vilka förordningar som faktiskt styrde BAK:s verksamhet.

Om man går in i dokumenten får man en delvis annorlunda bild av BAK än som ges i avh. Syftet med att inrätta en AK (och BAK) framgår redan i ingressen till den första »Ordning för auktions- och adressekammaren i Stockholm» som upprättades av Daniel Cameen, Märten Bunge och Johan Pahl år 1674. Där heter det: Att man ska kunna »sina varor, enär så omtränger, uti hastighet, dock med godt fog, till reda penningar vända»; att en förmyndare ska kunna realisera sina pupillers egendom och hindra dem att »ofruktamme ligga»; att exekutioner ska resultera i pengar i stället för varor »som creditor kan vara ringa betjent med»; och att verket som adresskammare (anmälningsbyrå för försäljning under hand) ska låta säljare och köpare finna varandra. (Hela dokumentet tryckt i Lundell 1974, s. 24 ff. Endast delvis cit. i avh. [s. 28]; den exekutiva funktionen nämns ej.)

Den första och kanske den fjärde punkten gäller alltså vad man kan kalla frivillig försäljning, den andra och tredje tvångsförsäljning. Syftet att använda auktionskammaren för exekutiv försäljning ändrades inte när verket 1694 drogs under magistratens direktion. Det nämns också i van Hardts kontrakt med Cameen den 14 februari 1703 som exekutiv försäljning på »tröga Debitorer» (mom. 4) (RA, Kanslikoll.,

E XIII: 16). Och om man följer reglerna för auktionskammaren framåt genom författningarna finner man att den exekutiva funktionen finns kvar hela tiden. Men i avh. skymtar bara ibland att böcker såldes efter »utmätningar» (s. 79; jfr s. 27, s. 152, not 8) och utan att detta följs upp.

Vad betydde då den exekutiva försäljningen för BAK? Den påverkade till att börja med prissättningen av böckerna. I lagtexten heter det nämligen: »Egaren kan sjelf eller genom Fullmäktig tilse att wahran ej för ringa bortgår; men det, som genom Execution säljes, warder utan betänkande den mästbjudande uplåtit.» (Lagbok 1807, s. 529; ej använd i avh.) Exekutivt försålda artiklar borde alltså genomsnittligt bli billigare, eftersom ägaren inte kunde ropa tillbaka dem om priset blev för lågt. En annan följd av att kammaren också hade exekutiva försäljningar är naturligtvis att man måste tala försiktigare om *säljarnas* intentioner; beslutet att avyttra böckerna var ju inte alltid deras. Det är därför det ibland står på de tryckta katalogerna att en boksamling kommer att försäljas »genom frivillig Auction» (tr. kat. 24 april 1787, UUB) (ej kommenterat i avh.).

En annan sak som borde ha betonats mer är att alla försäljningar inte ägde rum i BAK:s lokaler (styrt av förordning från den 22 sept. 1703; nämns i avh. s. 30). En del skedde i hemmen, markerat i katalogerna genom formuleringar som »i Huset N:o 137 bredevid Kongl. Posthuset, en trappa up» (ibid.). Ett stickprov visar att av 19 tryckta kataloger 1782, 1787, 1792 och 1797 (UUB) hade 4 (ca 20%) sådana formuleringar. Man undrar om kundkretsen vid sådana auktioner var annorlunda än i BAK – och om kundkretsen skilde sig i olika delar av Stockholm?

Man skulle överhuvudtaget ha önskat mer om katalogerna: förhållandet tryckta–otryckta; användes den »folkliga» frakturstilen eller den »lärda» antikvan; vilka reklammetoder användes i form av rubriker; hurdan var klassificeringen av böckerna (efter format, språk eller ämne)? Tyvärr får man inte heller veta hur stor del av försäljningen som skedde efter tryckta kataloger. Ett stickprov i BAK sept.–dec. 1782 visar att ca 10% av katalogerna var tryckta; det hör då till saken att de tryckta katalogerna innehöll betydligt fler böcker än de otryckta, som ofta kunde vara bara en lapp med en handfull titlar.

För *personalen* fungerade BAK som födkrok genom att de hade provision på försäljningen (avh., s. 45). Förf. visar också att de hade rätt låg lön och man undrar om inte just provisionssystemet låg bakom höjningen av årsomsättningen efter 1784 (s. 85). Det året efterträdde nämligen bokauktionsnotarien Erik Ekholm av Bengt Ruth och kanske beslöt sig Ruth för att höja sina inkomster genom att driva upp omsättningen på BAK. Men BAK kunde även ge de anställda sidoförtjänster. Förf. har utmärkt lyft fram hur stor roll ombuden spelade, alltså de som handlade på uppdrag av någon. Det främsta exemplet på ombudet är Jonas Öller, oavlönad extravaktmästare vid BAK. I urvalet står han för drygt 1/6 av inköpen, och i avh. får man en fin analys av hans verksamhet. (Bilden av ombudsförfarandet överhuvudtaget kunde dock ha fyllts ut om Bertil Broomés bok om handskriftssam-

larna och arkiven hade använts flitigare; där finns flera intressanta notiser om Erik Ekholm som köpare och ombud.)

Förf. presenterar Öller som »tvivelsutan ombud» (s. 86) eller »med stor sannolikhet något slags ombud» (s. 101). Men man undrar om Öller inte ibland gjorde *äterrop* för kundens räkning. Och frågan är om »ombuden» inte också bedrev egen bokhandel, köpte böcker billigt och sålde dem något dyrare – alltså sorts antikvariatshandel. Det skymtar intressant att Erik Ekholm arbetade så åtminstone när islänningen Hannes Finnsson besökte Sverige 1772 (s. 44). Och man borde också pröva tanken att även Öller arbetat med vidareförsäljning på en öppen marknad, då inte bara som en »kammarens 'lumphandlare'» (s. 169) som sålde vidare till makulatur.

Om funktionerna för *säljarna* har jag redan reserverat mig för exekutiva försäljningar. Ett annat skäl att uttala sig försiktigt om säljarnas intentioner är att nästan 50 procent (minst) av böckerna såldes av sterbhus (s. 143). Det är alltså onekligen sant »att de böcker som såldes inte längre var intressanta för sina tidigare ägare» (s. 143) – förf. räknar, alldeles rimligt, den avlidne som ägare i stället för arvtagarna. Men beslutet att sälja dessa böcker togs i många fall av en ung generation och de böcker som såldes ger, paradoxalt nog, ett sorts negativ till vad en yngre generation intresserade sig för. Man får ju, som sagt, räkna med att arvtagarna behöll en del attraktiva böcker. Åter kunde man ha jämfört flera grupper inom undersökningen: exekutiva försäljningar, sterbhusförsäljningar, övriga försäljningar. – Säljarna hade alltså rätt liten kontroll över vad som såldes – och inte såldes – på BAK.

Ett annat problem gäller klassifikationen av en del köpare. Fredrik Clewe hamnar bland prästerna (s. 161), fast det, som förf. påpekar, verkar klart att han köpte böcker i sin egenskap av lånebibliotekarie. Det samma gäller förmodligen bokhandlaren Holmberg, som år 1782 köpte 1 000 böcker på BAK (s. 163) – de gick säkert till hans lånebibliotek snarare än till hans bokhandel. Gruppen borde snarare ha kallats »Bokhandlare och lånebibliotekarier» – och via den visar förf. på ett viktigt material för den som sysslar med litteraturförsörjningen till tidens kommersiella lånebibliotek.

Man kan även fundera något över förf:s indelning i fem olika intresseblock: Religionen, Människan, Samhället, Naturen och Övrigt (s. 115). Genom att jämföra dem spårar hon en tilltagande sekularisering under 1700-talet, både i utgångsläget och i förhållandet mellan generationerna; det ter sig dock något överdrivet med tanke på att Religionen trots allt är dubbelt så stor som Naturen (18% mot 8%, s. 115). Men förf. driver också nyttoaspekten väl hårt – åtminstone i de mer teoretiska utläggningarna. Hon talar således om att flitiga bokköpare »köper sina böcker för att tillfredsställa ett behov av bildning och av kunskap om sig själva och världen, men också av referenslitteratur för liv och verksamheter» (s. 89). De tryckta skrifterna »förmedlade de intellektuella redskap med vars hjälp man kunde bryta överhetens och kyrkans dogmatiska ideologi» (s. 67).

Allt detta är mycket bra sagt, men borgarna–medelklassen hade nog ett annat skäl att odla sina boksamlingar. Det var nöjesläsningen. Många köpare sökte förströelse och verklighetsflykt, inte bara i skönlitteratur utan också i genrer som historia och geografi (reseskildringar) – två föregångare till 1800-talets historieroman och romantiska exotism. Strävan att finna förströelse framgår också när förf. är inne i BAK:s material (ex. s. 123, 146, 163). Men därmed blir det också en klyfta mellan den teoretiska inledningen och de praktiska resultaten. Om man skiljer på två stora linjer i inköpen, nyttolinjen och nöjeslinjen, måste man säga att det blir lite väl mycket nytta och lite väl lite nöje i resonemangen.

Funktionen av förströelse och eskapism döljs också i förf:s indelning eftersom förströelseläsningen splittas under olika block – Geografi under Samhället, men Skönlitteratur under Människan (s. 115). I praktiken finns väl inget sätt att lösa detta – man kan ju inte klassificera syftet med varje köp – utan man får konstatera att problemet ligger i materialet och tvång-
 et att klassificera det.

I samband med köparna kunde också censurfunktionen ha tagits upp mer. Även om förbjuden litteratur kunde säljas rätt fritt på BAK (s. 81) så behövs det inte ha inneburit att den cirkulerade ohämmat. En antydning om det ger Stig Boberg i sin *Gustav III och tryckfriheten 1774–1787* (ej använd i avh.; jfr även Irmgard Leux-Henschen om Lüdeke i *Lychnos* 1954–55, s. 84 ff.; ej anv. i avh.). Boberg påpekar att bevakningen av bokhandel och bokimport för konsistoriet sedan 1779 sköttes av Christoffer Wilhelm Lüdeke, kyrkoherde i tyska församlingen (1951, s. 333) och att det förekom att konsistoriets medlemmar »för egen räkning inköpte irrlärliga böcker» (s. 334). (Någonting liknande har Anders Burius sett i sin avh. om frihetstidens censurpolitik, 1984, s. 44.) Det vore spännande att ha fått Lüdekes verksamhet på BAK belyst ur denna synpunkt – nu möter vi honom bara i avh. som en av många strököpare.

En annan invändning mot diskussionen av köparna gäller bruket av begreppen »medelklass» och »borgerlig». Sverige saknade ju väsentligen den industriella medelklass som satte sin prägel på exempelvis det engelska samhället. Vi var ett land av bönder och byråkrater. De »mellanklasser» som förf. diskuterar var i allmänhet rätt nära knutna till hov, stat och förvaltning – och därmed var de faktiskt knutna till överhetens ideologi. Enligt förenings- och säkerhetsakten 1772 hade ju kungen nästintill full förfoganderätt över rikets ämbeten. Motsättningen mellan staden och hovet (överheten) (s. 60, 64, 96) framställs därför som alltför skarp i avh. Här märks ett för starkt inflytande från Habermas – som så många andra har förf. använt hans modell för *beskrivning* av svenska förhållanden snarare än som teori och utmaning.

Begreppet »medelklass» flyter överhuvudtaget ofta samman med »mellanklass» och »borgerlig». Man kunde hellre talat om en högreståndskultur. Även om man går så långt som till att acceptera Jacob Serenius definition från 1734 av *medelstånd* som gruppen mellan adeln och de obesuttna (s. 54) finner man en mängd adelspersoner bland kunderna på BAK.

Den Habermansk-Wattska kopplingen mellan nytta – medelklass – opposition är alltså knappast så stark som förf. vill göra gällande. Med lika stort fog kan man tala om en alternativ linje: förströelse – högrestånd – maktägande grupp.

*

Även om litteraturförteckningen, som redan framgått, kunde kompletteras på åtskilliga punkter, har de centrala verken oftast anlåtits. Däremot har en hel del kringmaterial ofta lämnats därefter. Det senare har mindre betydelse för stickprovsundersökningen, men om förf. hade grävt djupare i exempelvis brevväxlingar kunde hon säkert ha fyllt ut bilden av BAK:s verksamhet, exempelvis ombudsuppdrag, vidareförsäljningar, synpunkter på verksamheten. Likaså saknar man i litteraturlistan verk som Lennart Jörbergs *A History of Prices in Sweden 1732–1914*, Vol. 1: *Sources, Methods, Tables* (1972) (s. 119–714) (i samband med bokpriserna) och Sten Lindroths *Svensk lärdoms historia* (D. 4, 1977): den senare understryker auktoritativt hur viktiga bokauktionerna var för de lärda samlarna: »Vad dessa auktioner, ömt bevakade, betytt för 1700-talets humanistiska lärdom i Sverige kan knappast överskattas.» (1981, s. 273.)

Man hade även önskat en utförligare teckning av hur bokauktionen växte fram i Sverige. Den pampiga rubriken »Bokauktionens historia i Sverige» (s. 20–26) visar sig nämligen vid närmare syn bara täcka bokauktioner i Uppsala ca 1640–1710 med en i och för sig skarpsinnig utredning av bibliotekarien Nils Stiernbergs agerande; det avslutande partiet om »lyckpottor» (boklotterier) tillhör, noga räknat, inte bokauktionens historia. Man får alltså inte veta något om auktionerna i Stockholm (kommer dock senare, s. 26–46), i de lärda städerna Åbo (dock senare, s. 31 f.) eller Lund, eller på landsbygden fram till den gustavianska tiden.

Om förf. hade gått igenom avdelningen »Enskilda personers bibliotek 1751–1910» i Joh. Ax. Almqvists *Sveriges bibliografiska litteratur*, II (s. 391–411), skulle hon ha funnit tryckta auktionskataloger inte bara från Stockholm och Uppsala, utan från åtminstone Göteborg (1753), Åbo (1767), Norrköping (1768) och Karlshamn (1793) åren 1753–93. Det är flera tecken på att auktionsverksamheten var betydligt bredare än vad förf:s bakgrund låter ana: den bygger på ett par artiklar i NTBB och handlar i praktiken om bokauktionerna i Uppsala omkring år 1700. (En detalj i det sammanhanget är att den etymologi på »drell» som förf. prövar verkar vara litet långsökt. Det verkar inte klart att »drell» skulle betyda »auktion»; ordet kan lika gärna avse »handel med begagnade varor», en sorts basar.)

Om man börjar i universitetsstäderna finner man en del skillnader mellan dem och Stockholm. Vi vet att det förekom bokauktioner i Lund på 1730-talet. Ofta förrättades de av akademiska lärare i den s. k. »domkyrkoladan», byggd 1730 med ett särskilt rum för auktionerna, men ibland även av professorerna i deras hem. De förra måste betala minst 1 % av intäkterna (eller minst 60 daler silvermynt) per år till universitetsbiblioteket (enl. k. brev 9 nov. 1731); de

senare var befriade från avgift (Gösta Johannesson, *Lunds universitets historia*, 2: 1710–1789, s. 106, 143; ej använd i avh.). Universitetet hade nämligen sin egen auktionsrätt eftersom de hade egen jurisdiktion (skymtar på annat ställe i avh., s. 34). År 1777 klagade en borgare i Uppsala över att universitetet betett sig egenmäktigt. När akademibokhandlaren Steinert gått i konkurs hade magistraten bestämt att auktion på hans saker skulle ske genom stadens auktionist och förseglat dörren till Steinerts bostad. Då hade rektor för universitetet låtit kungöra i alla kyrkor att auktionen skulle ske genom akademins bokauktionist, låtit bryta upp dörrarna och sett till att auktionen förträttats. Frågan hänsköts till K. Maj:t, som klart sade ifrån att universitetet hade sin egen auktionsrätt (Annerstedt, *Uppsala universitets historia*, 3:1, s. 532 ff.). I städerna följde man annars i allmänhet auktions-kammareordningen från Stockholm med procentuell provision. Men på landsbygden hade allmogen rätten att själva ordna auktioner (Lagbok 1807, s. 530, 532 f.; Gyllensvärd 1888, s. 11 ff.).

I praktiken verkar vi alltså haft tre system för bokauktionering vid slutet av 1700-talet. I Stockholm och de större städerna sköttes det av auktionskammaren, på landsbygden var rätten fri och i universitetsstäderna fanns ett självständigt akademiskt system. Denna uppdelning blir inte alls klar hos förf., men hade gått att fånga om hon hade använt å ena sidan lagtexter och å andra sidan universitetshistorisk litteratur flitigare och inte nöjt sig med de artiklar som finns i NTBB.

Förf. kunde också mer energiskt ha utnyttjat utländsk litteratur i ämnet bokauktioner. Eftersom hennes avh. är vår enda svenska monografi över bokauktioner saknar man desto mer i litteraturlistan verk som Hans Dieter Gebauers *Bücherauktionen in Deutschland im 17. Jahrhundert* (1981), George McKays *American Book Auction Catalogues 1713–1934* (1967) eller *Sale and Distribution of books from 1700*, ed. by Robin Myers & Michael Harris (1982) med uppsatser av Gwyn Walters och Robin Myers – den senare med en nyttig bibliografi över litteratur om bokauktioner (1982, s. 156 f.). Med hjälp av dessa verk hade förf. för det första kunnat fylla ut sina resonemang och kunnat rätta en del detaljer – Gebauer (1981, s. 22–30) visar t. ex. att den första tyska bokauktionen ägde rum 1657, inte 1670 som man tidigare trott (jfr avh., s. 15). Men hon hade även kunnat stärka sitt resonemang på annat sätt. Med en bredare presentation av det utländska materialet – därmed inte sagt att det avsnittet behövt bli längre – skulle det tydligare ha framgått hur långt vi ligger efter i Sverige i utforskandet av bokauktionens historia. Och förf. kunde samtidigt ha understrukt att hennes utländska föregångare nästan alltid har utgått från tryckta kataloger och att de därför inte kunnat säga särskilt mycket om köparna.

*

Den användbara avdelningen Bilagor skulle ha varit ännu mer användbar om åtminstone försäljningsdatum givits för varje titel; det är nu i praktiken omöjligt att gå från försäljningsåret i Bil. till transaktionen

i arkivalierna. Det är också synd att Bil. inte omfattas av personregistret och att rubrikerna inom dem saknas i innehållsförteckningen: nu avskiljs de alltför mycket från den övriga avh. Av Bil. framgår även att förf. räknar latin som originalspråk för Bibeln (B1, ex. nr 25, 26), fast det ju borde vara hebreiska (GT) respektive grekiska (NT). I sammanräkningen av originalspråk får hon därför 10 titlar för mycket under latin. – Tyvärr finns det rätt mycket fel i bokens litteraturlista – oriktiga årtal, felaktigt återgivna titlar, utelämnade undertitlar – vilket bör nämnas eftersom man i ett arbete som detta bör vänta sig något högre standard än i en genomsnittlig avh. Å andra sidan ska sägas att förf. har lagt ner ett förtjänstfullt arbete på att dechiffera, belägga och normalisera de ofta kryptiskt återgivna boktitlarna i materialet.

Stilen är klar och ekonomisk, men ett par invändningar kan riktas mot dispositionen av avh. Jag har redan sagt att man kunde ha tänkt sig ett särskilt avsnitt om »funktioner». På liknande sätt hade jag gärna sett ett särskilt kapitel om »Institutionen», alltså om BAK – nu splittras presentationen under »Traditionen» (s. 26–45) och »Böckerna» (s. 73–110); det sistnämnda kapitlet handlar egentligen mest om BAK och mindre om de böcker som såldes där.

Till de sympatiska inslagen i avh. hör att förf. blandar kvantitativa och kvalitativa resonemang, låter översikter omväxla med djupborringar. Bland de senare kan nämnas presentationen av storsamlaren Daniel Nescher (s. 90 f.), specialstudien av Jacob von Engeström (s. 92 ff.) (som belyser kundernas beteende), auktionen 1787 av det engelska sändebudet Wroughtons boksamling om ca 250 nr. (s. 128) (som belyser intresset för engelsk litteratur), undersökningarna av köparna på BAK år 1782 (s. 144 f.) och presentationerna av ett par personer från BAK:s innersta cirkel som säljare och köpare, Adriana Ekholm (änka efter notarien Erik Ekholm) och Jonas Öller (s. 167 ff.). I avh. skymtar också möjligheten till en hel del specialstudier utifrån det intressanta källmaterial som förf. fäst vad uppmärksamhet på. Jag har redan nämnt några, men vill peka på ytterligare några tänkbara ämnen:

1. Auktioner på enskilda personers boksamlingar.
2. Hur betjänade sig enskilda personer av BAK – en bokhandlare som Holmberg (s. 163), en lånebibliotekarie som Clewe, en författare som Thorild, en läkare som J. F. Ammilon (s. 159)?
3. Spridningen och recirkulationen av vissa författares verk eller av enskilda verk – Voltaire, Rousseau, m. fl.
4. Spridning av upplysningskrifter och skildringar av franska revolutionen.
5. Kvinnor som köpare och säljare på BAK: vilken roll intog de och hur ändrades den? (jfr s. 167)

Till de stora förtjänsterna i Anita Ankarcronas avh. hör att den på så sätt lockar till vidare undersökningar; materialet är ju också sådant att hennes metoder kan tillämpas på senare tidsperioder. Genom att lyfta fram materialet från BAK har Anita Ankarcrona inte bara eftertryckligt öppnat dörren till ett tidigare näs-

tan obrukat arkivmaterial. Hon har också analyserat det med en strikt och konsekvensrik statistisk metod; den har givit betydligt pålitligare resultat än de mer impressionistiska metoder en mindre energisk forskare kanske frestats att ta till inför det väldiga arkivet. Som har framgått övertygas jag minst av avsnitten om bokauktionens historia i Sverige och vad som går att få fram om säljarna. Men de fint utförda partierna om utbudet och köparna på BAK bör säkert bli standardläsning för den som sysslar med bokvanor och de intellektuella gruppernas historia i det svenska 1700-talet. Anita Ankarcronas pionjärundersökning av Stockholms bokauktionskammare ger mycket ny kunskap, både om vilka böcker som stod till buds på BAK och vad köparna var villiga att bjuda för dem. Genom den kan vi verkligen urskilja litet mer av den gustavianska bokköparens ansiktsdrag.

Johan Svedjedal

Birgitta Svanberg: *Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Frökarna von Pahlen*. Gidlunds. Sthlm 1989.

Birgitta Svanberg är den första som ur ett kvinnoperspektiv gjort en brett upplagd, verkcentrerad undersökning av Agnes von Krusenstjernas sju band stora romansvit *Frökarna von Pahlen*, som kom ut 1930–1935 och gav upphov till den skoningslösa Krusenstjerna- eller Pahlen-fejden.

Avhandlingens syfte är, som det klargörs i kapitel I, att nå fram till en nytolkning av romanserien i ljuset av modern feminism med texten, inte författaren, i centrum, varvid framför allt kvinnoskildringen fokuseras. Ur ett dubbelperspektiv vill Birgitta Svanberg undersöka dels dess förhållande till 1930-talets historiska situation, ideologier och skönlitterära tradition, dels dess relevans för henne själv som en kvinnopolitiskt medveten person på 1980-talet. Den senare informationen är viktig och säger att läsaren av avhandlingen bör hålla i minnet att Birgitta Svanbergs blick, tolkarens blick, har sin förutsättning i en kvinnopolitisk erfarenhet.

Metoden är först och främst närläsning och tolkningsredskapen hämtas från angloamerikansk och fransk feministisk litteraturkritik samt från djuppsykologiska personlighetsteorier. Även uråldrig myt får bilda utgångspunkt för förståelsen.

Bortsett från ett flertal upprepningar har avhandlingen en överskådlig och läsarvänlig struktur och är uppdelad i två större block som föregås av en bakgrundsteckning i andra kapitlet. Där diskuteras David Sprengels medverkan i romansviten och Birgitta Svanberg ansluter sig i stort till de bestämmingar som Olof Lagercrantz gör i sin avhandling *Agnes von Krusenstjerna* (1951). Delvis i polemik med sin manlige föregångare menar hon dock att Sprengels inskott är till förfång för romansvitens rytm och stämning. Därefter förs en genrediskussion och *Frökarna von Pahlen* bestäms som en kvinnlig kollektivskildring, samtidigt som den också sågs vara besläktad med den ro-

mantiska traditionens bildningsroman. Vidare berörs Pahlen-fejden, som med sina nationalistiska och rasistiska undertoner placerade Agnes von Krusenstjerna i ett socialt, kulturellt och ekonomiskt utanförskap.

I avhandlingens följande två huvudavsnitt formulerar Birgitta Svanberg med hjälp av olika djuppsykologiska och feministiska modeller samt sin ideologikritiska läsning en rad frågor och problemställningar, som lyfter fram förbisedda nivåer och sammanhang i Pahlen-sviten. Den första av dessa två avdelningar bjuder på en ingående läsning av tre destruktiva och hotfulla modersgestalter samt deras relationer till sina familjer, och då i synnerhet till sina tonårsdöttrar. Övertygande visas här hur dessa kvinnors narcissism och självupptagenhet driver döttrarna in i immanens, förfelad revolt eller död. Det senare behandlas i kapitel V, där Birgitta Svanberg fångslande och med en fin känsla för textens djupare stråk avtäckar den ena betydelsenivån efter den andra. I det därpå följande kapitlet avhandlas »hemmets monster», den barnlösa Adèle Holmström, som i Birgitta Svanbergs förståelse blir en komplex motbild till primitivisternas kvinnoporträtt. Det Krusenstjerna visar upp är det snäva livsrum som kvinnors kärlekslängtan tilldelas i ett patriarkalt system med ett nedärvt kvinnoförakt. Därmed ifrågasätter författarinnan det vitalistiska budskapet med dess oproblematiske kärleks- och kvinnosyn. Det mest specifika för romansvitens kärleksdiskurs är inte självklar, om man så vill manlig driftsutlevelse, utan kvinnlig klivenhet och skräck för att objektifieras i den erotiska upplevelsen. En dylik dubbelhet präglar även naturuppfattningen. Det tryggt vegetativa hotas ständigt av det destruktivt animala.

Avdelning II är den mest omfattande i framställningen och sträcker sig över sju kapitel, där Birgitta Svanberg företar en läsning av de olika romandelarna i kronologisk ordning och med Petra och Angela von Pahlen i fokus, fostermodern och hennes fosterdotter. Deras liv tillsammans tolkas som ett stort upplagt projekt för att utforska förutsättningarna för en konstruktiv mor/dotterrelation. Huvudpoängen är att deras förhållande skulle vara en positiv motbild till romansvitens övriga mor/dotter-elände, ett förhållande som inrymmer »växt» och »självständighet» (s. 74) samt »respekt för andras integritet» (s. 81), ett möte mellan två självständiga subjekt. Samtidigt friläggs den gåtfulla underström som går genom texten till följd av Petras och Angelas mystiska samhörighet. Gränserna mellan deras kvinnoroller är diffusa och tenderar att plånas ut. Detta blir på ett plan det metaforiska uttrycket för det som Birgitta Svanberg skarpsynt ser som Pahlen-seriens undermedvetet önskeuppfyllande element, den narcissistiska drömmen om återvändandet till modersfämnen.

Bakom det drama som utspelar sig mellan de båda kvinnorna anar hon vidare Demeter/Persefonemyten som en strukturerande princip, där identifikationen mellan mor och dotter är så stark att de båda uppfattas som ett och samma väsen.

Det kvinnorike som *Frökarna von Pahlen* till sist mynnar ut i förstås dels som en sannolikt medveten